

REVIEWS

ARTICOLE DE SINTEZĂ

Contribuții ale etnicilor evrei la dezvoltarea sportului clujean în perioada interbelică

The contribution of the Hebrew ethnics to the developments in sport in Cluj in the inter-war period

Vasile Bogdan¹, Ștefan Maroti², Traian Bocu³

¹Facultate de Educație Fizică și Sport, Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

²Facultatea de Geografie, Turism și Sport, Universitatea din Oradea

³Universitatea de Medicină și Farmacie "Iuliu Hațieganu", Cluj-Napoca

Rezumat

Ne-am propus să studiem contribuția comunității evreiești la dezvoltarea sportului din Cluj între cele două Războaie Mondiale, având în vedere că în perioada respectivă orașul avea o numeroasă populație de evrei, care a jucat un rol recunoscut în constituirea unor structuri sportive, în conducerea acestora și obținerea unor rezultate care fac parte din tezaurul sportiv al Clujului.

În partea introductivă, lucrarea se referă la contextul în care au apărut primele organizații sportive evreiești în Europa și la participarea comunității evreiești în viața sportivă de la începutul secolului XX.

În continuare, studiul se referă la schimbările survenite în statutul evreilor din România după Primul Război Mondial și cum au influențat acestea activitatea desfășurată de etnicii evrei în mișcarea sportivă clujeană. Se face referire la constituirea și activitatea Clubului Sportiv Haggibor, sunt prezentați sportivi evrei reprezentativi pentru acea perioadă, contribuția lor la dezvoltarea unor ramuri de sport precum fotbalul, tenisul de masă, natația, gimnastica în rândul femeilor etc. Un loc important ocupă activitatea sportivă a evreilor din Cluj în condițiile politicii antisemite și a măsurilor discriminatorii luate împotriva comunității evreiești din a doua jumătate a anilor '30 și după aplicarea legilor antievreiești ale guvernului ungar, ca urmare a anexării Ardealului de Nord, care, în faza inițială, au condus la îngrădirea drepturilor de a participa la activitatea sportivă oficială, pentru ca, apoi, să ducă la desființarea cluburilor și cercurilor sportive evreiești și la distrugerea unei tradiții valoroase care făcea parte din istoria comună a clujenilor.

Cuvinte cheie: sport, istorie, evrei, Cluj.

Abstract

We aimed to study the Hebrew community contribution to sports development in Cluj between the two World Wars, since at that time the city had a large population of jews, who was instrumental in setting up structures recognized sports in their management and obtain results that are part of the treasure athlete of this city.

In its introduction, the paper refers to the context in which they first appeared in Europe Hebrew sports organizations and Hebrew community participation in the sporting life of the early twentieth century.

Further, the paper refers to changes in the status of Jews in Romania after 1st World War and how they influenced the work of the ethnic Hebrew sports movement in Cluj. Reference is made to the establishment and activity of the Haggibor Sports Club who featured jewish athletes representative for that period, their contribution to the development of sports such as football, table tennis, swimming, gymnastics etc among women. Occupies an important place in the work of the Jews in Cluj sports activity under antisemitic policies and discriminatory measures taken against the Hebrew community in the second half of the '30 and after Hebrew enforcement the Hungarian government as a result of annexation of Northern Transylvania, which, initially led to restriction of rights to participate in sport official that then lead to the dissolution of jewish clubs and sports circles, the destruction of a valuable tradition that was part of the common history of Cluj.

Key words: sports, history, Hebrew, Cluj.

Primit la redacție: 18 mai 2013; Acceptat spre publicare: 10 iunie 2013;

Adresa: Facultatea de Geografie, Turism și Sport, Universitatea din Oradea, Str. Universității, nr. 1, cod 410087

E-mail: marotistefan@yahoo.com

Introducere

În ultimii ani ai secolului XIX și primii ani ai secolului XX, în mai multe țări ale Europei, evreii au obținut o serie de drepturi în urma cărora li s-a oferit posibilitatea să-și asume un rol din ce în ce mai însemnat în domenii cum ar fi comerțul, industria, cultura, arta și altele (Gyémánt, 2004). Cu toate acestea, etnicii evrei, erau pe mai departe, supuși opresiunii, discriminărilor și persecuțiilor de tot felul, la presiuni pentru a-i determina să renunțe la tradiții și pentru a accepta asimilarea lor de către populația majoritară (Carmilly-Weinberger, 1994).

O seamă de tineri evrei care au studiat în universități din Austria, Elveția, Franța, Germania și Ungaria au început să militeze pentru a conștientiza pe semenii lor că pentru a putea să-și păstreze identitatea, tradițiile în condițiile acțiunilor autorităților statale de opresiune și de accentuare a procesului de asimilare forțată, sunt necesare schimbări importante în mentalitatea lor, renunțarea la atitudinea pasivă și crearea unor instituții noi care să servească aceste interese (Gidó, 2002).

Printre instituțiile prin care se viza realizarea obiectivelor legate de educarea tinerilor evrei și emanciparea acestora era și sportul. După ce în anul 1895, în Turcia, la Constantinopol, și în anul 1897, în Bulgaria, s-au constituit primele cluburi sportive evreiești, sub influența ideii lansate de Max Nordau la cel de al II-lea Congres al mișcării sioniste, ținut la Basel, în anul 1898, că sportul poate fi un mijloc eficient de întărire fizică a tineretului evreu, de educare a sa în spiritul național evreiesc, în mai multe țări din Europa Centrală și de Est au apărut numeroase cluburi sportive ale comunității evreiești: Magyar Testgyakorlók Köre Budapesta, Vívó és Athlétikai Club Budapesta, în Ungaria, Bar Kochba Berlin, în Germania, Hakoah Viena, în Austria, Haggibor Club Praga, în Boemia, Haarlem, în Olanda, Blue Star, în Elveția, Ceschie Karolinentalt, în Slovacia etc. Denumirile acestora, în cele mai multe cazuri, aminteau de eroismul și trecutul glorios al poporului evreu, iar sportivii concureau într-un echipament ce avea o simbolistică aparte, culoarea alb-albastră, steaua lui David pe tricouri (Adorjan, 1922).

Chiar dacă în perioada de dinaintea Primului Război Mondial în Cluj exista o comunitate evreiască numeroasă, bine reprezentată în multe domenii de activitate, nu s-au întrunit condițiile pentru constituirea unui club sportiv al acesteia. În schimb, mai ales tinerii evrei proveniți din comunitatea neologă, reformată fundamental prin opera lui Moses Mendelssohn (Heine, 1996), care datorită educației au abandonat o serie de norme tradiționale în care izolarea juca un rol important și au adoptat un mod de viață laic, specific unei urbe cosmopolite care era Clujul în acea perioadă, s-au integrat ușor în structurile sportive aflate în formare, mai ales că statutele acestora nu le îngreșeau accesul. Structurile sportive din acea perioadă aveau la bază dictonul lui Juvenal „Mens sana in corpore sano”, care era departe nu numai de spiritul antisemit, ci și de cel exclusivist. Chiar dacă nu s-au păstrat documente privind apartenența etnică a membrilor cluburilor și cercurilor sportive din acea perioadă, putem presupune că mulți tineri evrei au făcut parte din acestea. De asemenea, în perioada de început a sportului clujean, mulți etnici evrei au avut

un rol important în constituirea unor structuri sportive, mai ales a grupărilor în care calitatea de membru era condiționată de apartenența la o anumită profesie.

Perioada de după constituirea României Mari

Schimbările care au avut loc după unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, Bucovinei și Basarabiei cu Regatul României au avut influențe majore și asupra populației evreiești din Cluj. În primul rând, pe baza Tratatului asupra Minorităților semnat de guvernul român cu Puterile Aliate, foștii locuitori ai Imperiului Austro-Ungar cu domiciliul în Cluj au devenit cetățeni ai unei alte țări, cu tot ce implica aceasta (Stoenescu, 1998).

După înființarea, la 20 noiembrie 1918, la Cluj, a Asociației Naționale a Evreilor din Transilvania, prima organizație a minorității evreiești din Transilvania și Banat recunoscută în mod oficial de către guvernul României (1), reprezentanții de frunte ai populației evreiești din localitate au încurajat realizarea unui cadru instituțional care să promoveze statutul de minoritate națională recunoscută (Eisenberg, 1993). În acest context, fruntașii mișcării sioniste din Cluj, la fel ca cei din principalele orașe din Transilvania, au desfășurat o laborioasă activitate pentru ca sportul să fie folosit pentru adoptarea unui mod de viață sănătos, ca mijloc de educare a tineretului, de propagandă pentru trezirea conștiinței naționale a evreilor (Fehér, 1937). Astfel, începând cu anul 1920, cu sprijinul comisiilor culturale sioniste din cadrul Federației Transilvania și Maramureș, alături de organizațiile existente deja pe linie culturală, religioasă, profesională, asistență socială, cele caritabile, ale femeilor și tinerelor israelite și altele, s-au constituit și primele asociații sportive, bazate pe apartenența la comunitatea evreiască.

În această perioadă Clujul era unul dintre orașele din România cu un mare număr de etnici evrei, 18.062, după Recensământul din 1930, (3) care prin activitatea lor au făcut ca orașul să reprezinte principalul centru al evreilor transilvăneni. Cu sprijinul organizației sioniste din oraș, la 22 martie 1920, la inițiativa scriitorului Giszkalai János, a medicului Knöpfler Bernat și a avocatului Weinberger Chain, a luat ființă prima grupare sportivă evreiască din Transilvania, Haggibor Cluj (1).

Imediat după înființare s-a trecut la asigurarea condițiilor pentru desfășurarea activității. S-a constituit Societatea Arenei Sportive Haggibor, Societate Anonimă, al cărui acționar principal era inginerul Horosz Iuliu, care a achiziționat un teren de 5 jugăre cadastrale și 1044 stânjani pătrați, echivalentul a 3,2530 ha, în cartierul Andrei Mureșan-Sud. În acest spațiu s-a amenajat o bază sportivă, care a funcționat între anii 1920-1930 (Loneanu, 2011).

Prin formarea, la 22 decembrie 1922, a filialei Transilvania a Uniunii Mondiale Maccabi și afilierea la Uniunea Mondială Maccabi, organism internațional în care erau reprezentate toate cluburile sportive evreiești din lume, mișcarea sportivă în rândul evreilor a cunoscut un progres sub aspect organizatoric.

În grupările sportive clujene din perioada interbelică au activat o seamă de sportivi evrei care au făcut parte din loturile naționale ale României. Printre aceștia s-au numărat fotbalistul Jakobi Dezső, scrimerii Deutsch Fülöp, Schwartz Ludovic, Erős Vilmos, jucătorii de tenis de masă

Paneth Farkas, Diamandstein Erwin, Goldberger Marin.

Dezső Jacobi a fost cel mai bun mijloc al echipei naționale a României în perioada 1921-1924. El a făcut parte din prima reprezentativă a României care, în anul 1921, a jucat primul său meci oficial, cel din Cupa Regelui Alexandru I, cu reprezentativa Iugoslaviei. A jucat cinci meciuri în reprezentativa României (2). A făcut parte din lotul care a reprezentat România la turneul de fotbal din cadrul Jocurilor Olimpice de la Paris, 1924. Un accident nefericit i-a întrerupt prea devreme cariera sportivă (Moises, 1969).

Paneth Farkas, sportiv al clubului Haggibor, a fost unul dintre cei mai buni jucători de tenis de masă din România în perioada interbelică. A făcut parte din echipa reprezentativă a României care a obținut medalia de argint, la proba pe echipe (Goldberger Marin Vasile, Pop Pitu, Farkas Paneth, Vladone Victor și Diamandstein Erwin) în cadrul Campionatelor Mondiale de la Praga, 1936. A fost component al echipei României, clasată pe locul VIII la Campionatele Mondiale de la Baden bei Wien, 1937. S-a clasat pe locuri fruntașe în mai multe ediții ale campioanelor regionale Cluj, 1932, 1933. A fost campion național, la proba pe echipe, în 1934, 1935. S-a clasat pe primul loc în Cupa României în edițiile 1934/1935, 1935/1936. În anul 1937 s-a clasat pe locul II în proba de simplu la campionatele naționale (Paneth, 2003).

Ca urmare a actelor normative ale autorităților române îndreptate împotriva evreilor, cariera sa a avut de suferit. A fost înlăturat din echipa națională și i s-a suspendat dreptul de a participa la activitățile sportive. După finalizarea anexării Transilvaniei de Nord de către Ungaria, prin aplicarea legilor antievreiești ale guvernului de la Budapesta, Paneth a fost trimis la muncă forțată la Baia Mare, pe frontul din Ucraina, la Cracovia și, în final, deportat în lagărul de exterminare de la Auschwitz (Rosenfeld, 2002).

În perioada interbelică fotbalul a fost printre ramurile sportive practicate în număr mare de etnicii evrei din Cluj. În primii ani de activitate, Clubul Haggibor a funcționat cu o singură secție, cea de fotbal. Haggibor s-a numărat printre echipele de fotbal care au participat la primul campionat local al Clujului organizat după formarea României Mari, competiție câștigată de echipa etnicilor evrei (Fărcaș și Stanciu, 2012).

Echipa de fotbal a Clubului Haggibor a fost, aproape două decenii, printre grupările care au evoluat în cadrul campionatului regional Cluj și, apoi, cel de district (***, 1920). În componența echipelor de fotbal clujene au fost numeroși jucători proveniți din rândul comunității evreiești. Cei mai cunoscuți dintre aceștia au fost: Jacoki Dezső, component al reprezentativei României și al echipei olimpice care a participat la turneul de fotbal din cadrul Jocurilor Olimpice de la Paris, 1924 și Rosenberg, portar format la Cluj și transferat la Hakoah Viena. Printre fotbaliștii valoroși din acea perioadă s-au numărat Jakobi Ernest, Raab Miklós, Erős Vilmos, Radó Ernests, Hirsch Elemér, Deutsch Pavel, Rosenfeld-Trandafirescu II.

În anul 1933, în reprezentativa de fotbal a evreilor din România, care a ocupat locul II la Olimpiada Evreiască de

la Praga, au fost incluși și jucători din Cluj (***, 1933).

Atletismul clujean a beneficiat de aportul unor sportivi din cadrul comunității evreilor clujeni, precum Morariu Vasile, Morariu Alexandru, Andor Imre, Ludovic Schwartz.

Începutul practicării tenisului de câmp de către membrii comunității israelite din Cluj datează cu mult înaintea constituirii clubului Haggibor. La sfârșitul secolului XIX tenisul de câmp era larg răspândit între etnicii evrei. În perioada interbelică, în secțiile de tenis din Cluj, care erau printre cele mai puternice din România, au activat numeroși etnici evrei. Cei mai valoroși jucători de tenis din rândul comunității evreiești au fost Radó Ernests, Diamant Ladislau jr., Havas Ferenc, Rosemberg György, Hirsch Ernests. Dintre jucătoarele de tenis s-au remarcat Goldstein, Havas, Weiss și Schultz. Una din cele mai prestigioase turnee de tenis desfășurate în România în perioada interbelică a fost cel organizat de Clubul Haggibor. Printre participanți s-au numărat competitori din Ungaria și din cele mai cunoscute centre de tenis de la noi din țară, Arad, Oradea, București și Cluj (Voia, 1987).

Comunitatea evreilor din oraș a avut un aport recunoscut la dezvoltarea natației, în mod deosebit a jocului de polo. În anii 1920 Haggibor a fost una dintre cele mai bune echipe de polo din Cluj. Evreii clujeni au contribuit la dezvoltarea natației și prin punerea la dispoziția iubitorilor sporturilor în apă a bazinului de înot acoperit din proprietatea comunității și a celui în aer liber de la arena Haggibor, din cartierul Grigorescu-Donath.

Comunitatea evreilor din Cluj, prin Clubul Sportiv Haggibor și Asociația Femeilor Israelite, a contribuit și la promovarea sportului în rândul femeilor și tinerelor fete, în mod deosebit a gimnasticii de întreținere ca mijloc de formare în rândul acestora a unor deprinderi de practicare a exercițiilor fizice, ca modalitate de dezvoltare fizică armonioasă, de emancipare, de schimbare a opticii privind femeia, a rolului ei în comunitate, importanța sănătății ei pentru familie. În aceste acțiuni un rol important au jucat cele două săli amenajate, la început în sediul din Andrei Mureșanu-Sud și, apoi, în complexul sportiv Grigorescu-Donath (Loneanu, 2013).

Printre sporturile practicate în care tinerii evrei s-au remarcat și au avut rezultate în competițiile locale, regionale și cele naționale a fost și scrima. Schenker Ludovic s-a numărat printre antrenorii de scrimă clujeni recunoscuți pentru valoarea lor profesională și rezultatele obținute de sportivii pregătiți de el.

În perioada de început a tenisului de masă din România, la fel ca în multe alte orașe din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, etnicii evrei din Cluj au avut un rol important în implementarea, promovarea și dezvoltarea acestui sport în rândul copiilor, tinerilor și a celorlalți locuitori ai orașului. Totodată, unii dintre ei s-au numărat printre sportivii de frunte pe plan național. Goldberger Marin Vasile, Paneth Farkas, Diamandstein Erwin au fost componenți ai echipei reprezentative a României care, la Campionatele Mondiale de la Praga, 1936, la proba pe echipe, a obținut medalia de argint. De asemenea, acești sportivi au obținut rezultate valoroase în întrecerile individuale, probele de dublu și pe echipe pe plan intern (Paneth, 2003).

Măsuri care au condus la restrângerea și, apoi, desființarea sportului în rândul etnicilor evrei

În condițiile afirmării în România a forțelor fasciste și transferarea, tot mai mult, a măsurilor și acțiunilor antisemite în sfera politicii de stat (Gyémánt, 2004) și în domeniul sportului s-au elaborat și aplicat mai multe acte normative îndreptate împotriva etnicilor evrei. Prin Decizia Uniunii Federațiilor Sportive din România, din 30 martie 1935, privind stabilirea și la nivelul mișcării sportive a unei proporții între români și minoritari, a fost afectată componența grupărilor sportive, a loturilor reprezentative ale României. Cea mai cunoscută situație din sportul clujean a fost a jucătorului de tenis de masă Paneth Farkas, care a fost exclus, pe motive rasiale, din reprezentativa României, care participa la Campionatele Mondiale de la Cairo (Borbely, 2002).

Odată cu intrarea în vigoare a Decretului-Lege nr. 3424 din 7 octombrie 1937, Straja țării a dat o serie de directive privind românizarea treptată a sportului de elită prin înlocuirea antrenorilor străini și a celor aparținând minorităților, cu specialiști români.

Sportul în rândul etniei evreiești a fost afectat în mod serios în urma Deciziei nr. 72 din 6 august 1940 emisă de Straja Țării, act normativ transmis prin Decretul-Lege nr. 2650 din 8 august 1940 prin care cluburile sportive care nu se compun în majoritatea lor din cetățeni români creștini sunt desființate. Astfel, începând cu data de 8 august 1940, Clubul Haggibor Cluj a fost șters din controale, secțiile sale pe ramură de sport radiate și sportivii acestora au fost scoși din evidențele comisiilor regionale sau ale federațiilor de specialitate (Angelescu și Cristea, 2009).

Situația sportivilor evrei din Cluj s-a înrăutățit și mai mult după ce Transilvania de Nord a fost alipită Ungariei. Prin aplicarea legilor antievreiești din 28 mai 1938 și 5 mai 1939, care deja erau în vigoare în Ungaria, a fost îngrădită activitatea tuturor structurilor sportive evreiești și mulți sportivi bărbați din cadrul acestora au fost încorporați forțat în batalioane de muncă și deportați (Mózes, 1995).

După hotărârea guvernului ungar de la începutul lunii august 1941, prin care a fost suspendat dreptul etnicilor evrei de a participa la activitatea sportivă oficială, la câteva luni, în baza articolului 2.3 din Decretul-Lege nr.239.000/1942, nici o persoană de etnie evreiască, considerată ca atare în baza punctului 9 a Hotărârii XV a Guvernului Ungariei, nu putea fi membru a unei structuri sportive (Neumann, 1996). În temeiul acestui act normativ, treizeci și două de cluburi și asociații sportive constituite pe criteriul apartenenței la etnia evreiască, printre care și Haggibor Cluj, au fost desființate (Kiss și Szegedi, 2005). În acest fel, s-a pus capăt unei tradiții valoroase în formare, care era parte componentă a patrimoniului comun al clujenilor.

Concluzii

În anii dintre cele două războaie mondiale, comunitatea evreilor din Cluj s-a dovedit a fi iubitoare a sportului. Această afinitate s-a manifestat atât prin numărul mare al ramurilor de sport practicate, sportivii legitimați, prin activitatea conducătorilor pentru dezvoltarea sportului și organizarea unor competiții, cât și prin sprijinul acordat sub

forma donațiilor, a cotizațiilor și a altor forme de finanțare.

Comunitatea evreilor clujeni s-a evidențiat prin contribuția la amenajarea unor baze sportive, în mod deosebit la cele două complexe din cartierele Andrei Mureșan-Sud și Grigorescu-Donáth.

În prima jumătate a secolului XX, în programul de emancipare, de adaptare la cerințele perioadei respective, în cadrul eforturilor pentru păstrarea și promovarea identității naționale a evreilor clujeni, structurile sportive, alături de o seamă de organizații laice și biserice, a jucat un rol recunoscut.

În perioada de început a sportului clujean, etnicii evrei, împreună cu ceilalți locuitori ai urbei, au contribuit la înființarea unor structuri sportive, la dezvoltarea mișcării sportive a orașului.

Clubul Haggibor, ca structură sportivă a comunității evreilor din Cluj, a jucat un rol important în educarea membrilor săi în spiritul sportiv și în conducerea, organizarea și derularea activității sportive a evreilor clujeni, precum și în promovarea ideilor sioniste.

Evreii clujeni au avut o contribuție recunoscută în implementarea și promovarea jocului de polo și a tenisului de masă în rândul tinerilor și a altor locuitori ai orașului.

Cu sprijinul organizației femeilor și tinerelor fete israelite, a organizațiilor de tineret din cadrul comunității, în cercul de gimnastică s-a militat pentru emanciparea femeilor și tinerelor, pentru formare în rândul acestora a unor deprinderi de practicare a exercițiilor fizice ca modalitate de dezvoltare fizică armonioasă, de educare a tinerelor, schimbare a opticii privind femeia, a rolului ei în comunitate, importanța sănătății ei pentru familie.

Prin măsurile restrictive luate de autoritățile române în a doua jumătate a anilor '30 privind sportul în rândul evreilor, dar mai ales în urma aplicării, după anexarea Transilvaniei de Nord, a legilor antievreiești ale guvernului ungar au fost suspendate drepturile populației israelite de a lua parte la activitățile sportive oficiale, iar, apoi, structurile sportive ale evreilor au fost desființate.

Prin contribuția la constituirea unor structuri sportive, prin participarea la viața sportivă a orașului, prin sportivii promovați în reprezentativele naționale ale României, prin participarea și rezultatele obținute în competițiile locale, regionale și cele naționale, comunitatea evreilor clujeni a realizat o tradiție valoroasă ale cărei componente fac parte din patrimoniul comun al locuitorilor orașului.

Conflicte de interese

Nimic de semnalat.

Precizări

Articolul face parte dintr-un ciclu privind rolul etnicilor evrei în dezvoltarea sportului din Transilvania. Prin lucrarea de față, dorim să scoatem în evidență contribuția acestei etnii la dezvoltarea sportului în orașul Cluj, în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Bibliografie

Adorjan P. Expresskarier (Carieră rapidă). Sport Hirlep, august 21, 1922, 35 szám, 2.
Angelescu M, Cristea D. Istoria federală (1921-1924). În Istoria

- fotbalului românesc. 1909-1944, vol. I, Federația Română de Fotbal, București, 2002; 53-82.
- Borbely T. Egy pokolbanjárt ember története (Istoria unui om care a fost în iad). Szabadság, április 13, 2002; 6.
- Carmilly-Weinberger M. Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944). Ed. Enciclopedică, București, 1994.
- Eisenberg J. O istorie a evreilor. Ed. Humanitas, București, 1993.
- Fărcaș T, Stanciu B. Cluj contra Cluj. Istoria celui mai vechi derbi local din România: Universitatea-CFR 1907, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012; 9.
- Fehér D. A Biharmegye, Nagyvárad kultúrtörténete, Öregdiákjainak Emlékönyve (Istoria culturii județului Bihor și Oradiei. Albumul elevilor bătrâni). Nagyvárad, 1937.
- Gidó A. Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. (Instituțiile evreiești din Transilvania între cele două războaie mondiale). Korunk, aprilie, 2002; 4:44-52.
- Gyémánt L. Evreii din Transilvania. Centrul de Studii Transilvane, Institutul Cultural Român, București, 2004.
- Heine H. Contribuții la istoria religiei și filozofiei în Germania. Ed. Humanitas, București, 1996.
- Kiss BS, Szegedi P. Zsidómentesen, újszületve ... Őrségváltás a magyar labdarúgásban. 1939-1944. (Renăscuți, fără evrei, ... Schimbare de gardă în fotbalul maghiar. 1939-1944. Múlt és jövő, 2005; 3:77-96.
- Loneanu R. Campusul uiversitar Grigorescu din Cluj. Extazul și agonia unei idei (III). Orașul, 2011; V(22):33-37.
- Loneanu R. Micro-campusul universitar Andrei Mureșanu din Cluj (1925-1948). Orașul, 2013; VII(26): 47-50.
- Moises F., Jocurile Olimpice din 1924. Răsare o stea: Uruguay. Turneele olimpice de fotbal. Ed. Consiliului Național pentru Educație Fizică și Sport, București, 1969; 49-71.
- Mózes T, Váradi Z. Evreii orădeni. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995.
- Neumann V. Istoria evreilor din România. Ed. Amacord, Timișoara, 1996; 211-230.
- Paneth F. Paleta și planeta. Întâmplările unei vieți tălmăcite și redactate de Gheorghe I. Bodea. Edit. a II-a, revăzută și adăugită, Ed Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2003.
- Rosenfeld P. Paneth Farkas, egy kolozsvári asztalitenisz-bajnok. (Paneth Farkas, un campion de tenis de masă clujean). Adalékok a kolozsvári zsidóság múltjához, Mega Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002.
- Stoenescu A.M. Armata, mareșalul și evreii. Edit. a II-a, revăzută, Ed. RAO, București, 1996.
- Voia R. Tenisul de ieri și azi. În Tenis de la A la Z, ed. a II-a. Ed. Sport-Turism, București, 1987.
- ***. Decretul-lege nr. 3424 din 7 octombrie 1937. Monitorul oficial nr. 243/1937; 81-90.
- ***. Prága, Zidó Olimpia. Nagyvárad, 1933; LXIII(198):7.
- *** Viața sportivă. Înfrățirea, 13 octombrie 1920.

Web-site-uri vizitate:

- (1) Az erdélyi zsidóság történeti kronológiája (1918-1940). http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf6420.pdf vizitat la 20.07.2010
- (2) Euro fotbal. http://www.eu-football.info/_club.php?id=99&nm=1573 vizitat la 02.04.2010
- (3) Populația după etnie la recensământul din 1930, <http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf> vizitat la 15.05.2013